

Sihitud automaattoetuste teekaart Eestis

Avaliku sektori tõhusust suurendavad andmepõhised automaatsed otsused, mille üheks näiteks on automaatsed sihitud toetused ehk toetusele kvalifitseerumise selgitab algoritm asjakohaseid andmeid võrreldes.

Kuid isegi kui riiklikes registrites on vajalikud andmed olemas, on nende tegelik kasutamine administratiivselt, tehnoloogiliselt ja õiguslikult piiratud. Lühiraport keskendub õiguslike piirangute tuvastamisele ja nende ületamise võimalustele kahe päevakohase näite varal, milleks on – **automaatne sihitud lapse- ja peretoetus** ja **automaatne sihitud energiatoetus**. Nende rakendamiseks tuleb Eesti õigusruumis luua seaduslik alus automaatse haldusakti vastuvõtmiseks, isikuõigustesse sekkumiseks ja isikuandmete töötlemiseks ning tagada haldusmenetluse kaitsemeetmed ja kaebeõigus.

Areneguseire Keskuse uurimissuunas andmevabaduse tulevik käsitletakse keskseid arengusuundumusi ja valikuid Eesti andmemajanduse ja andmepõhise riigivalitsemise edasisel arendamisel aastani 2035. Avaliku teabe kasutamise võimaluste uuring on andmevabaduse arenguseire osa, milles hinnatakse avaliku teabe õiguslikku ja praktilist kasutatavust Eestis.

Uurimissuuna materjalid www.arenguseire.ee

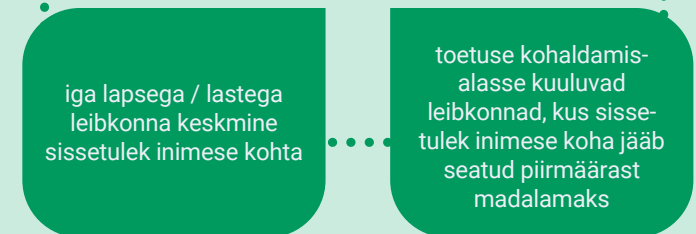
Näide 1: Automaatne sihitud lapse- ja peretoetus

Lapse- ja peretoetus kantakse automaatselt lapsevanemale, kelle leibkonnas jääb sissetulek leibkonnaliikme kohta seadusega määratletud tasemest madalamaks.

Sihitud lapse- ja peretoetuste jaoks vajalikud andmed ja sammud:

Eelnimetatud kolm andmestikku ühendatakse omavahel isikupõhiselt (lapsevanema isikukoodi alusel) ja leitakse:

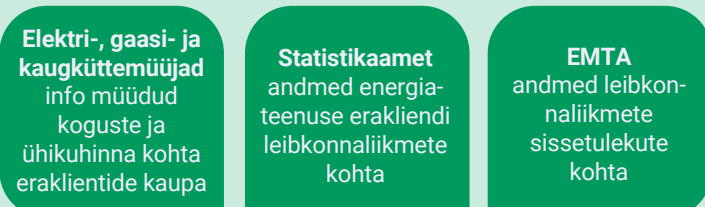
Toetus makstakse välja kohaldamisalasse kuuluva leibkonna ühele lapsevanemale.

Joonis 1. Näited võimalikest sihitud automaattoetustest Eestis

Näide 2: Automaatne sihitud energiatoetus

Energiaetetus kantakse automaatselt energiateenuse eratarbijale, kelle leibkond kuulub toetuse kohaldamisalasse ehk sissetulek leibkonnaliikme kohta jääb seadusega määratletud tasemest madalamaks.

Sihitud energiatoetuse jaoks vajalikud andmed ja sammud:

Eelnimetatud kolm andmestikku ühendatakse omavahel isikupõhiselt (isikukoodi alusel) ja leitakse:

Toetus makstakse välja kohaldamisalasse kuuluvale eratarbijale või vähendab energiamüüja tema energiaarvet toetuse võrra.

NB! Sihitud energiatoetust ei saa rakendada juhtudel, kui energiamüüja kliendiks pole eraisik, vaid korteriühistu, -ühisus vm eraisikute ühendus.

MILLISED TAKISTUSED TULEB ÜLETADA?

Kuigi esmapilgul võib sihitud toetustele üleminek tunduda lihtne, sest andmed on riiklikes registrites ja andmekogudes olemas, tuleb **arvestada andmestikest tulenevate takistustega, haldusõiguslike takistustega ja andmekaitseõiguslike takistustega**. Nende ületamine eeldab seadusandjalt (vt joonis 2):

- seadusliku aluse loomist automaatse haldusakti vastuvõtmiseks (vastav eelnõu on esitatud Riigikogu menetlusse),
- seadusliku aluse loomist isikuõigustesse sekkumiseks ja isikuandmete töötlemiseks, ning
- haldusmenetluse kaitsemeetmete ja kaebeõiguse tagamist.

Andmestikest tulenevad takistused

- Teabevaldajad peavad võtma vastutuse andmete õigsuse ja korrektsuse eest, mis võib tähendada neile lisatööd.
- Vajab otsustamist, kes vastutab andmekorje tulemusena tekkiva ühendandmebaasi eest, seda vajadusel uuendades, parandades, korraldades.

Haldusõiguslikud takistused

- Automatiseeritud ehk ilma ametniku vahetu sekkumiseta tehtud haldusotsus võib riivata inimeste põhiõigusi.
- Nn automaatseid haldusakte õiguslikult reguleeriv [seaduseelnõu](#) on alles võetud Riigikogu menetlusse (06.06.2022) ning eriseaduste eelnõusid veel ei ole.
- Igaühel on õigus vaidlustada tema suhtes tehtud haldusotsus, haldusakt, sh toetusest ilmajätmine.

Andmekaitseõiguslikud takistused

- Andmesubjektil on põhiõigus olla „jätud üksi“, seega vajab põhjendamist automaatse toetuse määramine.
- Andmesubjektil on õigus, et tema andmeid töödeldakse vaid seaduslikul alusel ja piiratud eesmärgil.
- Andmesubjekti õigused peavad olema tagatud, s.h. õigus informatsioonile, õigus vaidlustada, õigus nõuda parandamist (IKÜM artiklid 12-23).
- Andmesubjektil on täiendavad õigused automatiseeritud andmetöötluse ehk automaatotsuste korral, muuhulgas õigus konkreetse teabe saamisele ja otsesele isiklikule kontaktile, õigus väljendada oma seisukohta, õigus saada selgitust otsuse kohta, mis tehti pärast andmepõhist hindamist, ning õigus seda otsust vaidlustada.

Seaduslik alus automaatse otsuse tegemiseks

Tagada, et on olemas seaduslik alus automaatse otsuse tegemiseks:

- vastu on võetud eelnõu 634 SE haldusmenetluse seaduse muutmiseks;
- eriseaduses on samuti automaatseks otsuseks alus olemas (nt sarnaselt maksukorralduse seadusele, keskkonnatasude seadusele või töötuskindlustusseaduse §-le 23 lg 4).

Automaatset otsustamist läbiviiv haldusorgan peab hindama, et vajaliku otsuse tegemiseks oleks:

- piisavalt andmeid; ning

- puuduks kaalutusruum, hindamisruum ja määratlemata õigusmõisted.

Kui normis siiski on kaalutusõigus, hindamisvõimalus või määratlemata õigusmõiste, tuleb tüüpjuhud kirja panna halduseeskirja, selgitades otsustusparameetreid ja süsteemi toimimisloogikat. Ei ole võimalik kasutada sellist iseõppivat masinat, millel on lubatud autonoomselt ennast lõputult arendada ega kasutada automaatsust nendel juhtudel, mis ei ole tüüpjuhud.

Proaktiivse ehk sündmuspõhise teenuse korral, mis käivitub automaatselt mingi sündmuse toimudes, peab seadusandja või KOV hindama teenuse põhiseaduspärasust.

Seaduslik alus isikuõigustesse sekkumiseks ja isikuandmete töötlemiseks

- **Inimõiguste mõjuhindang.** Algoritmilise otsustusprotsessi sisseviimisel on tungivalt soovitatav läbi viia mõjuhindang tagamaks, et põhiõiguslikud väljakutsed ja riskid, mille toob kaasa konkreetne automaatne otsustusprotsess (Vt [Euroopa Nõukogu soovitused](#) ja [Euroopa Komisjoni suunised, Euroopa Parlamendi ja Nõukogu määruse eelnõu](#)), on hinnatud ja maandatud.

- **Seadusliku aluse tuvastamine.** Tuleb hinnata, mis on isikuandmete töötlemise õiguslikuks aluseks – kas "avalikes huvides oleva ülesande täitmine" (määruse (EL) 2016/679 (IKÜM) art 6 lg 1 p e) või juriidilise kohustuse täitmine (IKÜM art 6 lg 1 p 2).
- **Andmekaitsealase mõjuhindangu** koostamine on soovitatav ning paljude juhtudel kohustuslik vastavalt IKÜM artiklile 35 (või IKS §-le 38).
- Tagada tuleb isikute õigused, s.h. õigus vahetule kontaktile.

Haldusmenetluse kaitsemeetmed ja kaebeõigus

- **Väärad tulemused.** Hinnata ja kirjeldada automatiseeritud profileerimise väära tulemus vältimiseks võetavad meetmed (vt ka ülal: inimõiguste ja andmekaitseline mõjuhindang) ning tagada seaduslikud piirid meelevaldsuse ärahoidmiseks .

- **tagada tuleb isikute kaebeõigus**, seda nii:
- isikutele, kellele toetust ei määratud, kui ka
- isikutele, kellele toetus määrati. Proaktiivse teenuse puhul tuleb tagada võimalus hüvest edaspidi loobuda, samuti võimalus keelata enda andmete sel eesmärgil töötlemine.

Joonis 2. Tegevuskava automaatsete otsustusprotsesside kasutamiseks Eestis